



Феофан Лебединцев

посланець Черкаської землі

12 березня 1828 року в багатодітній сім'ї священника с. Зелена Діброва на Черкащині о. *Гаврила Лебединцева* і його дружини матінки *Фекли* народився п'ятий син, названий Феофаном. Як і всі його брати, після домашнього навчання він вступив у духовне училище в містечку Богуславі, куди дітей сільського священника возили кріпаки місцевого поміщика, серед них і *Тарас Шевченко*. Попри матеріальні труднощі батькам вдалося дати дітям прекрасну освіту, а деякі з них стали велими відомими людьми, наприклад, брат Феофана *Петро* (1819-1896) — церковний історик, педагог, літератор, настоятель Софійського кафедрального собору в Києві. Після закінчення Київської семінарії Феофан вчиться в Київській духовній академії, з якої виходить у 1851 році зі ступенем кандидата богослов'я. З цієї миті протягом десяти років він викладає у Воронежській і Київській духовних семінаріях, а в 1861 році стає професором Київської духовної академії.

З кінця 1864 року шістнадцять років триває його важка діяльність як керівника народної освіти на землях польсько-українського кордону — сучасних територіях сходу Польщі, історичної Холмщини і її рубежів. Після виходу у відставку в 1880 році Феофан Гаврилович, що поселився в Києві, цілком присвячує себе створенню і виданню чудового журналу “Київська Старовина” (1882-1906) (“Киевская Старина”), матеріали якого до цього дня не втратили своєї цінності. Певною мірою вихід у світ “Київської Старовини” став справжнім подвигом цієї людини обов'язку й ідеї, яким протягом всього свого життя був професор *Феофан Гаврилович Лебединцев*. Попри більш ніж важливі й успішні досвід створення найбільших періодичних видань, як це було зі знаменитим жур-

налом “Керівництво для сільських пастирів” (“Руководство для сельских пастырей”) (1860-1917), що став виходити з ініціативи Феофана Гавриловича під час його викладання в Київській духовній семінарії, “Київська Старовина” забрала всі його останні сили. Він помер у Києві в день свого народження 12 березня 1888 року.

Перший журнал

Думка про видання спеціального журналу для найчисленнішої групи православного духовництва Російської імперії, сільського пастирства, з'явилася у Ф.Г. Лебединцева досить рано. З дитинства знайомий із працями і днями сільського священника, він, як ніхто інший, бачив насущну потребу в появі такого періодичного видання, здатного допомогти не тільки простому сільському батюшці, але і звернути увагу на глибинні основи духовного народного життя з боку всіх освічених верств тодішнього суспільства.

До кінця 1850-х років Ф.Г. Лебединцев підготував програму нового журналу, а в 1860 році з'явився і перший номер “Керівництва для сільських пастирів”, який почав виходити в Києві при Київській духовній семінарії. Ф.Г. Лебединцев керував журналом аж до 1863 року, багато писав для нього сам і, зробивши “Керівництво для сільських пастирів” одним із найвідоміших і наймасовіших періодичних видань, заклав підмурівок цінному архіву з історії духовного життя селянства і сільського духовництва другої половини XIX — початку XX століть.

Журнал ставив перед собою завдання допомогти в духовно-етичній освіті народу, в нових післяреформених умовах об'єднати сили і досвід сільського пастирства, яке із самого початку вітало вихід “Керівництва” у



Юрій Лабинцев

доктор філол. наук,
професор,
провідний науковий співробітник
Інституту слов'янознавства РАН,
м. Москва



Лариса Щавинська

кандидат філол. наук,
доцент,
старший науковий співробітник
Інституту слов'янознавства
РАН, м. Москва



Одна з обкладинок журналу
"Київська Старовина"
(листопад 1887 р.)

світ. Журнал мав величезний успіх, і не тільки у селах, а й у містах. Його читали не лише духовні особи, але й багато світських — від селян до вищих сановників і навіть представників імператорської родини. Вже в перший рік існування "Керівництво для сільських пастирів" мало величезну передплату, а окремі матеріали різних його чисел частенько переписували від руки й у такому вигляді розповсюджували по всій Російській імперії.

Холмщина

Серед українців усього світу Холмщина відома своєю багатотою, загадковою історією і трагічною долею, що розпорядилася так, що корінний народ, який її населяв, був практично увесь депортований звідси в післявоєнні 1940-і роки на північ і захід Польщі, в Радянський Союз, а ще раніше, в міжвоєнні роки сотні його православних храмів виявилися ліквідованими польською владою, причому значну їх частину, попри безперечну культурну цінність і старовину, було піддано повному варварському знищенню, незважаючи на протести представників різних конфесій, видатних державних і суспільних діячів різних країн. Голос самого народу "національної меншини", тоді в передвоєнні роки не був почутий, а після війни, унаслідок насильницької депортації, українське життя тут майже заглохло...

Легендарна Холмщина — стародавня історико-культурна область, ме-

жі якої *de facto* ніколи не збігалися з межами адміністративними. Останні ж, до речі, майже неможливо точно визначити навіть у відносно короткій історичній перспективі. І раніше, і тепер Холмщину сприймають саме як якусь географічну, а не адміністративну область з нечітко фіксованими кордонами, "визначеними" цілим комплексом чинників: історико-культурною ситуацією, конфесійними процесами, етнокультурними долями цього краю, що мав статус особливого історико-культурного простору, який міцно, на століття, утвердився в народній свідомості.

Саме сюди в стародавнє місто Холм, столицю Холмщини, 4 грудня 1864 року був направлений начальником Холмської дирекції народних училищ професор *Ф.Г. Лебединцев*. Йому вдалося багато що зробити тут на ниві освіти, відкривати школи, гімназії і курси, допомагати вчителям і учням, сприяти відродженню місцевої української культури. Саме він був одним із тих, хто висунув ідею створення в Холмі православного братства, яке так багато зробило для вивчення тутешнього краю, його історії і культури, збирання і збереження пам'ятоків слов'янської старовини.

У Холмі *Ф.Г. Лебединцев* спіткало велике горе — в 1866 році померли два його малолітні сини, Олексій і Микола, а в 1868 році — дружина Юлія, яких поховано в огорожі Холмської церкви св. Іоанна Богослова, що існує і донині. Пригнічений горем, *Феофан Гаврилович* переводиться в сусідню Люблінську дирекцію народних училищ, а в 1872 році — в Радомську дирекцію народних училищ.

Про Холмський край, місцеве українське населення і відроджувану його культуру *Ф.Г. Лебединцев* пам'ятав усе життя. Частина його серця залишилася тут. Він полюбив цю землю та її людей, а одними з численних літературних псевдонімів самого *Ф.Г. Лебединцева* стали "*Холмський братчик*" і "*Холмський старожил*".

Скільки ж ним написано?

Відповісти на це запитання не просто. Власне ніхто поки і не склав більш-менш повної бібліографії робіт *Ф.Г. Лебединцева*. Втім, не існує навіть і повного списку його літературних псевдонімів. Ось перелік лише деяких: *Бі. Д-р', К., Кобзар-народолобець з Київщини, К. Цибульський, Т. Шнейдер, Ф. Лобода, Ф.Г.Л., Холмський братчик, Холмський старожил*.

Багато своїх друкованих праць професор *Ф.Г. Лебединцев* просто не підписував. Наприклад, об'ємні томи "Київської Старовини" за 1882-1887

роки містять десятки анонімних публікацій, підготовлених саме ним. Систематично *Феофан Гаврилович* почав друкуватися з 1860 року в "Керівництві для сільських пастирів", а роком пізніше і в "Київських губернських відомостях", потім у київських "Спархіяльних відомостях", які він якийсь час редагував разом зі своїм братом *П.Г. Лебединцевим*. У 1859 році *Феофан Гаврилович* встановлює близькі відносини з *Т.Г. Шевченком*, а в 1861 році в № 6 журналу "Основа" друкує свою "бесіду" "Об ярмарках", адресовану "до сільських парафіян", тобто "сільських прихожан" — селян. Цю "бесіду" *Ф.Г. Лебединцева* особливо цінував *Т.Г. Шевченко*, вважаючи її зразком "учительної розмови" з простим народом.

Рік за роком росте число найрізноманітніших публікацій *Феофана Гавриловича* — статті, замітки, розмови-бесіди, нариси, рецензії, брошури, книги. У 1864 році в Києві він видає 2-й том першої частини "Архіву Південно-Західної Росії", що назавжди увічнив його ім'я як одного з видатних учених-археографів та істориків XIX століття. Ставши визнаним фахівцем із проблем уніатської церкви з часу захисту дисертації на цю тему, *Лебединцев* друкує в 2-му томі "Архіву" понад півтори сотні документів, що відображають історію боротьби православних Київщини з унією в середині XVIII століття.

Сімейна трагедія надовго перериває його літературну діяльність, але на початку 1880-х років вона поновлюється з новою силою.

"Київська Старовина"

Ф.Г. Лебединцев, вийшовши у відставку, після повернення до рідного Києва відразу ж виявився залученим до місцевого культурного й наукового життя. Не дивно, що саме він очолив організацію і видання нового журналу — цього разу первістка українського наукового періодичного друку. Вже в січні 1882 року "Київська Старовина" почала виходити в світ. У першому її номері була вміщена своєрідна програма журналу, в якому передбачалося публікувати "*самостійні дослідження історії південної Росії і різноманітні матеріали для неї у вигляді особливо цінних історичних документів, мемуарів, хронік, щоденників, записок, спогадів, розповідей, біографій, некрологів, характеристик, описів речових пам'яток південноросійської старовини — в будівлях, архівах і різних предметах старовинного побуту і, нарешті, нотаток про все, що є предметом і характерною особли-*

вістю народного побуту, що історично склався, або є виявом народної творчості чи опису недосліджених звичаїв — релігійних, правових тощо, стародавні наспіви на межі зникнення, незаписані думи, казки, легенди, пісні та ін.”

За короткий строк Ф.Г. Лебединцеву вдалося створити не тільки один із кращих місцевих наукових журналів у колишній Російській імперії, але і сприяти створенню літературного вченого співтовариства, яке б вивчало історію і культуру минулого і частково сьогодення українських земель. Цю його високу місію, попри подеколи нестерпні видавничі труднощі, відзначали вже тоді багато сучасників. Скажімо, відомий славіст і українознавець, нащадок української козацької старшини професор *Н.Ф. Сумцов* згадував: “Співробітники з людей науки завжди становили головну силу “Київської Старовини”, і з цього боку журнал цей завжди знаходив найістотнішу підтримку. Проте, з часом і тут відчувалася слабкість, в сенсі відсутності оброблених наукових статей, які заміняли випадковим або частіше сирым матеріалом. “У мене нічого не немає, окрім непотребу”, — писав мені Феофан Гаврилович наприкінці 1885 року.

— “Мій смуток, постійне горювання викликається тим, що рідко, рідко потрапить що-небудь путне, а більшою частиною непотріб, з яким возися до одуріння”. У недоліках оброблених наукових статей Феофан Гаврилович частково винуватив себе, частково — знайомих йому вчених, себе — що не може оплачувати хороші статті достатнім гонораром, інших — у малій науковій продуктивності.

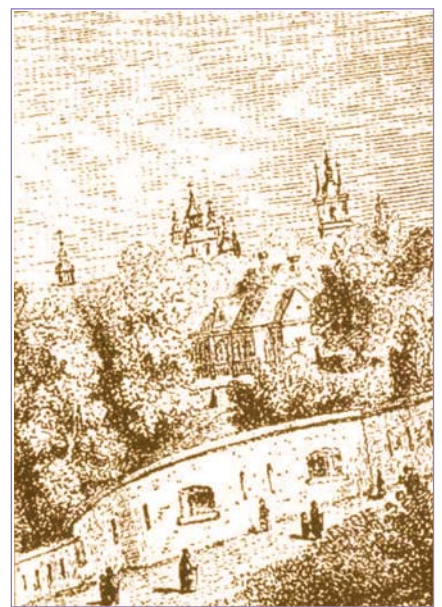
“Не посіявши — не збереш”, — пише він в одному з листів з приводу неможливості зробити витрати на поліпшення журналу, перш за все, на оплату співробітникам належного гонорару, — “суха ложка рот дере, і милостинею ситий не будеш”. Відчуваючи всю слабкість суспільної підтримки, Феофан Гаврилович з гіркотою відмітив одного разу, що “нічого путнього створити ми не могли, нічого утримати на тривалий час”. При всім тим Феофан Гаврилович налічував 50 співробітників, а з цього числа виділяв 15 таких, за допомогою яких можна сміливо вести видання.

Не все так просто було і з “читаючою публікою”, з читачами, що становило особливу турботу Ф.Г. Лебединцева. *Н.Ф. Сумцов* писав про це так:

“Число підписчиків “Київської Старовини”, судячи з листів Феофана Гавриловича, не піднімалося вище 800, а до кінця 1887 року навіть зменшилося, що пояснюється збігом багатьох несприятливих обставин, більшою частиною тих, що не залежали від редакції. В кінці кожного року Феофан Гаврилович скаржився на слабкий хід журналу в публіці і спонукав осіб, налаштованих на користь видання, сприяти більшому його розповсюдженню, причому Феофан Гаврилович особливо дорожив увагою і підтримкою духівництва. Мабуть, він і в південноросійському духівництві сподівався знайти такий інтерес до місцевої старовини, який виявляє галицько-російське і частково холмське духівництво. Збирав він, між іншим, адреси благочинних харківської єпархії. “Я пошлю їм оголошення, — писав він мені із цього приводу; — адже сором сказати, жоден ієрей харківської єпархії не виписує “Київської Старовини”. Прихильність Феофана Гавриловича до духівництва пояснюється його схильність вміщувати в журналі статті з місцевою церковною історією і систематичне усунення таких статей або матеріалів, які не відповідають православному релігійному благочестю, хоч би цілком дозволених у цензурному відношенні. Так, із моїх дрібних статей не була поміщена нотатка про “Ізраїльського Змія” *Г.С. Сковороди*, мабуть, за вказівку на пантеїстичний характер цього твору. “Прислали мені з Москви, — писав у 1884 р. Феофан Гаврилович, — мало не півпуда невиданих творів *Сковороди*. Я тільки переглянув; але, на жаль, нічого в них народного. Все задавила школа і злощасний пантеїзм, який виступає зі всією яскравістю”. А тим часом пантеїзм становить характерну



Києво-Печерська Лавра
(гравюра середини XIX ст.)



Києво-Печерська Лавра. Дальні печери
(гравюра середини XIX ст.)

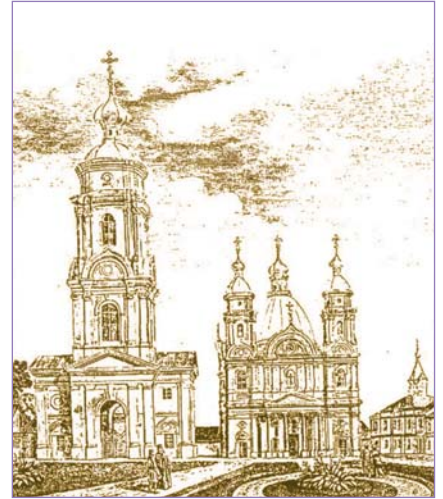
сторону світобачення Сковороди, і цікаво було б докладніше з ним ознайомитися, тим паче, що при всій темноті сквородинських творинь, у них місцями пробивається глибока думка і світле поетичне одухотворення. Феофан Гаврилович не любив нічого туманного і вимагав ясно усвідомленої думки і ясного викладу”.

Для “Київської Старовини” 1882-1887 років Ф.Г. Лебединцев був буквально всім. Він практично сам вів журнал. Був і редактором, і коректором, і, в широкому розумінні, видавцем. Важка чорнова робота з випуску журналу буквально “заїдала” Феофана Гавриловича. На власні наукові праці не залишалося ні сил, ні часу. Незадовго до смерті, в кінці 1887 року, він вигукував: “О, якби я був вільний від редагування, коректури, кореспонденції, контори, скільки я один міг би ще зробити. Але, на жаль! зігнувся хребет мій від роботи, в більшості такої, для якої не потрібно ні таланту, ні знання...”.

Стурбований майбутньою долею свого журналу, хворий Ф.Г. Лебединцев передає його в надійні руки — Олександру Степановичу Лашкевичу, якому поступається правом видання “Київської Старовини” за 2000 рублів. Журнал продовжує виходити. На початку 1888 р. в нім з’являється коротка “сумна звістка про смерть Феофана Гавриловича Лебединцева, що створив “Київську Старовину”, невпинно і з честю потрудившись над нею”.

Пізніше в журналі не раз повертаються до спогадів про його творця професора Ф.Г. Лебединцева. Один із авторів, що близько знав Феофана Гавриловича, писав через декілька місяців після його кончини: “Я хочу пригадати про ту невидиму, величезну працю, яку він вклав у засновану ним “Київську Старовину”, працю, яку він ніс значною мірою самостійно, до останніх днів, і яка звела його в могилу. Ця праця на нових теренах, з багатьма важкими обставинами, зі слабкою і млявою суспільною підтримкою, вимагає всю людину. Як в театрі публіка не думає про режисера, так, читаючи журнал, читачі забувають про редактора. Публіка знає тільки те, що з’являється з журнального матеріалу в книзі. Вона не знає тієї маси недомислу і розумової слабкості, яку доводиться відкидати, не знає процесу переробки того, що з’являється у пресі. Невидима лабораторія, де проробляється все це — редакторський стіл. Біля цього столу, ледве покинувши цю працю, і помер Ле-

бединцев. Хто знає розміри цієї праці, той забуде і пробачить помилки покійного, якщо вони були, і пригадає тільки те високе і добре, що було плодами його роботи”.



Православний кафедральний собор у м. Холм (гравюра другої пол. XIX ст.)



Києво-Печерська Лавра. Троїцька надбрамна церква (гравюра серед. XIX ст.)



Київ. Церква Св. апостола Андрія Первозванного (гравюра середини XIX ст.)